

doi: 10.32612/uw.2543618X.2025.pp.329-332

Przegląd Środkowo-Wschodni, 10, 2025
ISSN 2543-618X eISSN 2545-1324

Nr art. 20251014

Data przesłania: 10.03.2025
Data akceptacji: 22.04.2025

Rostysław Kramar

Uniwersytet Warszawski
rostyslav.kramar@uw.edu.pl
ORCID: 0000-0002-7650-1421

Рецензія на збірник документів про переслідування протестантських конфесій у Дніпропетровській області (1930–1960 рр.)

Протестантські конфесії під контролем радянських каральних органів (1930–1960 рр.): документи органів держбезпеки по Дніпропетровській області / Упорядники С.І. Бородин, В.В. Іваненко, Л.Л. Прокопенко, О.О. Коротаєв. – Дніпро: Ліра ЛТД, 2024. – 256 с.

Збірник документів «Переслідування протестантських конфесій у Дніпропетровській області (1930–1960 рр.)» – це важливий внесок у дослідження радянської антирелігійної політики. Уперше на широкому документальному матеріалі висвітлено масштаб, форми й етапи тиску на євангельських християн, баптистів, адвентистів та інші протестантські громади одного з провідних регіонів центрально-східної України. Упорядники систематизували джерела за періодами, конфесіями і типами репресивних практик, що дозволяє побачити як локальні особливості, так і загальнорадянські тенденції.

Книжка містить документи з архівів СБУ, МВС, обласної адміністрації, матеріали агентурних донесень, протоколи допитів, звіти уповноважених у справах релігій, листування партійних органів. Уперше публікуються десятки справ репресованих віруючих,

зокрема керівників протестантських громад, проповідників, активістів. Значну частину складають звіти про діяльність релігійних організацій у 1940–1950-х рр., що дає змогу простежити трансформацію репресивної політики після війни.

Видання відкривається трьома оглядовими статтями, які висвітлюють історичний контекст, окремі аспекти державної політики щодо релігії та дають археографічний коментар до публікації. Особливої уваги заслуговує стаття О. Коротаєва, що пропонує детальний аналіз діяльності каральних органів і акцентує на репресивній природі релігійного контролю в СРСР. Висвітлюючи як «класичні» репресії 1930-х років, так і повоєнні спроби адміністративного та агентурного підпорядкування віруючих, дослідник представляє широкий тематичний і хронологічний діапазон матеріалу.

Аналітичний розділ О. Коротаєва не лише підсумовує представлені матеріали, а й пропонує концептуальну рамку для їх осмислення. Дослідник пропонує періодизацію антирелігійної кампанії в регіоні, виокремлюючи: 1930-ті роки – як час масових репресій і фізичного знищення релігійного активу; 1940–1950-ті – як період поєднання ідеологічного тиску з відносною лібералізацією форм контролю; початок 1960-х – як час нової хвилі обмежень, спрямованих на повну маргіналізацію релігійного життя. У центрі аналізу – питання, чому навіть за умов жорсткого контролю протестантські громади не лише зберігались, а іноді й зростали.

Особливо цінними є спостереження про бюрократичну логіку репресій. Звітна документація радянських органів демонструє сталі кліше, за допомогою яких будь-яку релігійну активність було можливо інтерпретувати як «ворожу», «антирадянську» чи «сектантсько-шкідливу». Змістовний аналіз джерел показує, як органи МДБ/КДБ маніпулювали інформацією, використовуючи агентуру, підтасовані свідчення, фабрикацію справ. Переглядаючи вміщені у виданні документи радянських репресивних органів нескладно зауважити, як за фасадом звітної мови приховувалося реальне переслідування громадян за віру.

У доборі документів помітне прагнення до повноти й репрезентативності. Видання включає 77 архівних одиниць, охоплюючи такі жанри, як постанови, допити, агентурні довідки, вирoki, листи, плани оперативної роботи. Значна частина матеріалів вперше вводиться до наукового обігу. Уперше публікуються також численні документи про «агентурні справи» на активістів руху ХСВ і ВСЄХБ, що дозволяє реконструювати динаміку трансформацій у протестантському середовищі внаслідок тиску з боку держави.

Цінним доповненням є зміщені у збірнику справи окремих людей – таких, як пастор-адвентист, якого засудили за «антирадянську агітацію», чи євангельський проповідник, діяльність якого розцінювали як підривно. Через конкретні історії розкривається трагізм ситуації: віруючих звинувачували в шпигунстві, підриві морального стану армії, зв'язках із закордонними центрами, часто без жодних реальних підстав. Окремі документи дають уявлення і про внутрішнє життя спільнот – спроби організувати богослужіння, вести недільні школи, проповідувати та хрестити, попри заборони й ризики.

Треба наголосити, що рецензоване видання репрезентує унікальний пласт джерел, який ще донедавна залишався недоступним або недостатньо вивченим. Окремої уваги заслуговує публікація матеріалів про справу «Пророки» та агентурне стеження за провідниками протестантського руху. Ці документи не лише проливають світло на репресивну практику, а й показують внутрішні конфлікти, спроби опору та мобілізацію віруючих.

Збірник буде корисним для істориків, релігієзнавців, правознавців, а також усіх, хто досліджує взаємини між державою та релігією. Водночас він не вільний від окремих недоліків. Зокрема, деякі документи могли б супроводжуватись докладнішими примітками чи контекстуалізацією (напр., щодо подальшої долі згаданих осіб або впливу тих чи інших репресивних заходів на громади). Проте це не применшує загального значення праці, адже у головному, видання ретельно підготовлене: документи супроводжено ко-

ментарями, показчиками, хронологією. Особливо цінним є поєднання документів різної природи – від судових справ до агентурних донесень і звітів уповноважених. Це дозволяє читачеві побачити всю складність і суперечливість радянської політики щодо протестантських конфесій.

Книжка має вагоме значення не лише як публікація джерел, а й як база для майбутніх досліджень. Вона дозволяє деталізувати локальну історію релігії в Україні, простежити взаємодію між державним апаратом і віруючими, зрозуміти механізми витіснення релігії з публічного простору. Видання також показує, що навіть у добу репресій протестантські громади залишались активним чинником соціального життя, чинячи пасивний, а іноді й відкритий опір.

Рецензований збірник є важливим внеском у джерельну базу з історії релігії, репресій, взаємин між державою і громадянським суспільством у радянську добу. Він стане у пригоді не лише історикам, а й усім, хто цікавиться долями віруючих у тоталітарному суспільстві.

Загалом, видання є комплексним зразком наукової джерелознавчої роботи з документами радянських спецслужб. Його поява заповнює важливу прогалину в історії українського протестантизму й дозволяє подивитися на радянську добу не лише крізь призму репресій, а й через досвід релігійного опору, самоорганізації та збереження конфесійної ідентичності.